

הרב ד"ר יהודה קופרמן

מעמד הר סיני*

נבואת משה ומתן תורה בעקבות משנתו של ר' עובדיה ספורנו

גישת הספורנו בסוגיית מעמד הר סיני ומתן תורה, קובעת ברכה בפני עצמה. נוסף על המעקב אחרי דרגת משה בנבואה (החל במראה הסנה, עבור דרך המכות במצרים, משם למתן תורה ועד "לא כהתה עינו ולא נס ליחו") העיון במשנתו מביא אותנו להרחיק לכת עד לאלוהו הנביא מחד גיסא, ולעיון בפרשת בלעם (יבל באומות העולם קס') מאידך גיסא. היות ובמתן תורה קא עסקינו, נתחיל את העיון בסוגיא זאת, ומשם ייפרד העיון והיו לכמה וכמה ראשים.

ספורנו שמות י"ט, ט ד"ה בעב הענן

אף על פי שכל נבואותיו של משה מאת מתן תורה והלאה היו באספקלריא המאירה (ובהגדרת מונח-מושג זה נדון להלן), כאמרו (במדבר י"ב, ח): "ותמונת ה' יביט" (לעומת דברים ד', טו) "כי לא ראיתם כל תמונה", ולעומת (שם שם, יב) "ותמונה אינכם רואים זולתי קולי", מכל מקום נבואתו זאת [כלומר, זו של עשרת הדברות, כאשר יש לדון בנפרד מה בעצם כלול בנבואת עשרת הדברות] היתה "בעב הענן" [אשר כשמו המעיד עליו, מציין דבר מעורפל יחסית לעומת "תמונה" שהיא ברורה, ובלשון חז"ל "מאירה", אשר כשמה כן היא כדבר המאיר בבהירות. יצוין כי "בעב הענן" לפי הספורנו מציין ומתאר את "אנכי בא אלך", כלומר את דרגת נבואת משה רבינו במעמד ההוא. זאת לעומת פירוש אחר הרואה את "עב הענן" כמתאר את מצב הר סיני שהיה אז מוקף בענן, כאמרו "ומשה נגש אל הערפל" (כ', יח). עד כאן בהגדרת דרגת משה באותו מעמד, אשר אמור היה ויכול היה להיות בדרגה גבוהה יותר, היא המכונה "פנים אל פנים", אלא שלמען השיג את מטרות מעמד סיני, אשר יבואר מיד לקמן, הורדה אל דרגת "פנים בפנים", כפי שמבאר רבינו והולך. והנה "בעבור" וכו'].

ד"ה בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם

יאמינו אפשרות נבואתך שתהיה "פנים אל פנים" [שהיא ואריאציה על הנושא של "פנים בפנים" כפי שיבואר ויובהר בהמשך. ברור שאי אפשר להגיע אל הדרגה הגבוהה יותר של "פנים אל פנים" בלי להגיע קודם אל דרגת "פנים בפנים", היא המבדילה את דרגת הנבואה במעמד הר סיני לכל בני ישראל, מדרגה רגילה שהייתה נהוגה לפני כן, הן אצל האבות * חלקו הראשון של מאמר זה פורסם בספר היובל השלישי של "שמעתין" (נ"שמעתין" 150 עמ' 43-52) - המערכת.

והן אצל משה עצמו בראשית דרכו בנבואה בסנה]. כי אמנם אדבר עמהם "פנים בפנים", בלתי שום חלום [דהיינו מראה הנבואה הקשור בכוח המדמה - ראה בפרק א בדברי בעל העיקרים] כאמרו (דברים ה', ד): "פנים בפנים דבר ה' עמכם". והוא [כאן מגדיר רבינו את המונח-מושג "פנים בפנים"] היות האדם מתנבא בעודו משתמש בחושיו, וזה חשבו לנמנע [כאשר ברור היה להם (אמיתות הנבואה) מן האבות (רמב"ן, רמב"ם) שהקבי"ה מנבא לאדם, אבל רק בכוח המדמה, כאשר הוא במראה הנבואה ולא בהקיץ].

ע"תה [עם קבלתם הם נבואה מאתו יתברך בדרגת "פנים בפנים", כלומר בעודם משתמשים בחושיהם], יאמינו "גם בך" שהיה נבואתך באופן זה [ולא במראה הנבואה, כפי שהיה אצל כל הנביאים לפני משה ואחריו - ועיין להלן בסוגיות אליהו ובלעם], כאמרו (שמות ל"ג, יא): "וידבר ה' אל משה פנים אל פנים" [כאשר המשותף בין "פנים בפנים" ובין "פנים אל פנים" הוא קבלת הנבואה בהקיץ, ועוד עלינו להגדיר את השוני שביניהם ובמה "פנים אל פנים" עוד עולה על "פנים בפנים" והיא ייחודית למשה לבדו]. ולכן אמרו (דברים ה', כא): "היום הזה ראינו כי ידבר אלקים את האדם וחי" [נראה שרבינו מפרש "וחי" = בעודו בחיותו, כלומר משתמש בחושיו]. כי אמנם לא היה ספק אצלם על אפשרות הנבואה [כדעת הרמב"ם והרמב"ן כנגד דעת רמב"ם].

והיו יודעים שהאבות ומשה ואהרן ומרים כבר נתנבאו [אשר לאבות כנביאים, מקראות מלאים מעידים שה' דיבר אל האבות בנבואה - עיין להלן רבינו בראשית י"ז, א ד"ה וירא ה': המראה בכל מקום היא מדריגה למטה מן הנבואה (עכ"ל). וכן הרמב"ם התייחס לאבות כנביאים בכתבו (חולין פרק ז' משנה ו': ...לא מפני שה' צוה בכך לנביאים שקדמוהו (למשה), כאשר הכוונה לאבות. אשר לאהרן הכהן כנביא - (שמואל א', ב', כז) "הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים לבית פרעה", שם מפרש רש"י בעקבות חז"ל: מכאן שנתנבא אהרן במצרים, ומה היא הנבואה? הוא שנאמר (יחזקאל כ', ז): "ואמר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגילולי מצרים אל תטמאו". אשר למרים, הרי כבר בשירת הים היא נקראת נביאה (שמות ט"ו, כ): "ותקח מרים הנביאה" שם מפרש רש"י: היכן נתנבאה? כשהייתה "אחות אהרן" קודם שגולד משה, אמרה עתידה אמי שתלד בן וגו']. אבל לא היתה נבואת שום נביא עד הנה כי אם במראה או בחלום, כמו שבאר הוא יתברך באמרו (במדבר י"ב, ו) "במראה אליו אתודע, בחלום אדבר בו" [ובעוד רבינו אינו מגדיר את ההבדל בין מראה ובין חלום, המשותף לשניהם הוא שהם אינם בהקיץ].

אמנם בנבואת משה בעודו משתמש בחושיו, היה ספק אצלם עד הנה - לולא נתנבאו גם הם באופן זה. ובזה [שגם הם יטעמו נבואה בדרגה זאת] יאמינו בדברי משה [שמשה אמת ותורתו אמת. לכן היה צורך בירידה (מצד משה) צורך עליה (כל בני ישראל, כאשר נפגשו במישור אחד של "פנים בפנים", ממנה נתעלה שוב משה אל דרגתו הייחודית של "פנים אל פנים" כדברי הכתובים (שמות כ"ד, א): "ואל משה אמר עלה אל ה'... ויאמר ה' אל משה עלה אלי... ויעל משה" - אל דרגת "פנים אל פנים" = "פה אל פה" = "תמונת ה' ביטי" = יאספקלריא מאירה].

ולא יוכל שום נביא לקום נגדם [כי לא רק נגד משה יקום אותו "נביא", כי אם נגד העדות ההיסטורית של כל כלל ישראל] כי לא תהיה נבואתם [של נביאים אחרים אחרי מתן תורה] בזאת המדריגה [של נבואה תוך כדי שימוש בחושים. מעין זה מציינו בכלל (מגילה ב, ע"א) שאין בית דין מבטל דברי בית דין חבירו אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמנין].

בעקבות הספורנו אנו חוזרים עתה לראשית דרכו של משה רבינו בנבואה.

שמות ג', ה ד"ה וירא מלאך ה' אליו

במראה הנבואה [ובמילא לא היה זה בהקִיץ]. כי אמנם, כאשר יגלו המלאכים בדמות אנשים בלי נבואה [דהיינו בהקִיץ] כענין לאברהם וללוט ולבלעם ולזולתם, לא יאמר עליהם "וירא" [ויד צרויה] אבל יאמר עליהם "וירא" [ויד פתוחה], כמו (בראשית י"ח, ב): "וירא והנה שלושה אנשים" [לרבינו, ראה להלן, שיטה ייחודית בפסוק א' שם "וירא" (ויד צרויה) אליו ה' באילוני ממרא", והוא קשור במחלוקת הגדולה שבין הרמב"ם (מורה נבוכים ב, מב) הרמב"ן (על אתר) הריטב"א (ספר הזכרון) והאברבנאל (בפירוש המורה), אודות שיטת הרמב"ם שבכל מקום שמוזכר בכתוב מלאך, הכוונה היא למראה הנבואה שלא בהקִיץ] "וירא לוט" (שם י"ט, א). "וירא את מלאך ה' נצב בדרך" (במדבר כב, לא) [בשלושת הפסוקים האלה, ברור ש"וירא" בא לציין דרגה מסוימת של התגלות ה', שהרי בכל אחד מן הפסוקים אפשר היה לכתוב "והנה" או לוותר לגמרי על "וירא" ולא היה חסר המקרא מאומה].

רבינו הפנה אותנו אל בראשית י"ח, ב: "וירא וירץ לקראתם" בעוד שהוא לא התייחס אל פסוק א: "וירא אליו ה' באלוני ממרא", שם לא ציין כמו שציין בשמות ג', ב: 'במראה הנבואה'. הסיבה לכך, כנראה, ששם בבראשית אין לנו כל דיבור מאת ה' אל אברהם [לכן הרמב"ם במורה מבין שיש כאן כלל ואחר כך פרט, וממנו מסקנתו בעקבות רבי חייא גדול (יאחד מן החכמים וגדול מגדוליהם) המפרש שלשון אדנות בפסוק הוא חול ולא קודש, ולכן הכל היה במראה הנבואה].

ספורנו בראשית י"ח, א ד"ה וירא ה' אליו באלוני ממרא

כי שם נימול אברהם אז [כמובא ברש"י שאברהם התייעץ עם ממרא בענין המילה], וכל ביתו נמולו אתו [וע"פ בראשית יז, כז] ומ"אתו" אנו למדים שנימולו אף הם באלוני ממרא [שם הופיע האל יתברך שכינתו לעמוד בברית [כלומר, אין כל ענין של נבואה כלל וכלל, אלא הופעת ה' במעמד של יעמידה בברית], כמשפט לכל כורתי ברית [שרבינו יוכיח עתה כי בכל כריתת ברית הקשורה אל השייט, יש ענין של יעמידה בברית] - אם מצדו יתברך ואם מצד האדם] כענין (דברים כ"ט, ט-יא): "אתם נצבים [הרי עמידה אמורה] היום לפני ה' אלוהיכם... לעברך בברית". וכענין (מלכים-ב', כ"ג, ג) "ויכרות... לפני ה'... ויעמוד כל העם בברית".

ונראה לאברהם [דווקא, אף על פי שכולם נימולו אתו] שהיה מוכן מכולם לאותה מראה [של התגלות ה-אף על פי שלא היה בזה ענין של נבואה, דהיינו דברים הנאמרים מאתו יתברך אל האדם, לא בהקיץ ואף לא בחלום הנבואה] וכן [עוד מקרה ודוגמה של עמידה בברית, ללא נבואה, שמתוך הבנת הענין נמצאנו למדים שבעמידה בברית עסקין] ענין [שמות ד', כב]: "ויפגשוהו ה' [זוהי מקרה עוד יותר מחודש, באשר לא מצינו 'עמידה' ממש] שלא נראה שם לדבר עם משה [שזהו סימן מובהק של נבואה - דבר ה' אל אדם], אבל הופיע שכינתו לקבל ברית בנו [זוהי עמידה בברית. ואילו נושא "ויבקש המיתו" בהמשך הפסוק הוא "מלאך הברית... בשביל שנתרשל" [לשון רבינו שם]] כאמרו [בסוגיית ברית מילה בפרק י"ז, י-יב] "זאת בריתי... ביני וביניכם... לאות ברית... כל זכר לדורותיכם" [מזה אפשר להסיק כי גם לדורות תהיה נוכחות השכינה במסגרת 'עמידה בברית'].

ואולי בשביל זה [שיש עמידה בברית לדורות - והשווה נוסח הברכה בברית מילה: אליהו מלאך הברית... עמוד על ימיני!] נהגו להכין כסא (של אליהו) בעת המילה (מדן 'עמידה בברית') ובמקומה [שהברית מתקיימת, כמו באילוני ממרא אצל בריתו של אברהם אבינו, ממנה נקבעה הלכה "לדורותיכם"].

מפורש יוצא מפי רבינו עובדיה ספורנו שעוד לפני שבאים לדון בדרגות השונות של נבואה, יש מושג של היראות ה' אל האדם, שאין בה נבואה כלל וכלל, כי אם עצם החויה הרוחנית של עמידתו של האדם בנוכחות השכינה. והנה במפגש הראשון של משה רבינו עם אלקים, מבאר הספורנו שבעוד היראות ה' אל האדם יכולה להיות כאמור בלי נבואה, היראות מלאך ה' אל האדם מציינת נבואה ממש, והיא אף היא שונה מראיית אדם את מלאך ה'. זהו ההבדל בין "וירא" (יו"ד צרויה) ובין "וירא" (יו"ד פתוחה).

ספורנו שמות ג', ב ד"ה וירא מלאך ה' אליו

במראה הנבואה (כלומר, אינו משתמש בחושיו). כי אמנם כאשר יגלו המלאכים בדמות אנשים בלתי נבואה [מה שהרמב"ן מגדיר: "הוא כבוד נראה במלאכים, ייקרא אצל היודעים 'מלבוש', יושג לעיני בשר בזכי הנפשות כחסידים ובני נביאים". במקרים של חויה רוחנית גבוהה ועליונה כזאת, אשר לדרגת נבואה ממש אינה מגיעה, האדם הוא אמנם בהקיץ ומשתמש בחושיו] כענין לאברהם וללוט ולבלעם ולזולתם, לא יאמר עליהם "וירא" (יו"ד צרויה ורי"ש קמוצה) אבל יאמר עליהם "וירא" (יו"ד פתוחה), כמו: (בראשית י"ח, ב): "וירא והנה שלושה אנשים [כאשר רבינו מפרש נגד שיטת הרמב"ם (מורה נבוכים ב', מב) של 'כלל ואח"כ פרט', כלומר, המפגש עם "האנשים" הוא פירוט הכלל של נבואת ה' אל אברהם במראה הנבואה. זאת על פי שיטת רבינו (בראשית שם פסוק א) ש"וירא ה' אל אברהם" מציין את הופעת הקב"ה אצל אברהם לעמוד בברית עמו - עיין לעיל בהרחבה], (שם י"ט, א): "וירא לוט" [שוב לא אליבא

דרמב"ם שם, אלא על פי הרמב"ן, שהיה זה בהק"ץ - לא במראה הנבואה של אברהם ואף לא במראה הנבואה של לוט). (במדבר כ"ב, לא): "וירא את מלאך ה' נצב בדרך".

ספורנו שם ד"ה והסנה איננו אוכל

הספורנו מבאר את הסמליות של הסנה הבוער באש ואינו אוכל (ומתייחס למצרים שיספגו את עשר המכות אבל לא יושמדו), ואז מתייחס שוב לסוגית נבואת משה.

...כי לא היתה נבואת משה רבינו עליו השלום אז (במראה הסנה) כמו שהיתה אחר כך [כי בסנה היתה הנבואה בחידות, דהיינו משלים שעליהם היו להדביק את התרגום לשפה מעשית] כמו שהעיד באמרו (פסוק ו): "כי ירא מהביט אל האלקים" [הרי שאז ימשה רבינו טירון היה] על היפך (במדבר י"ב, ח): "ותמונת ה' יביט" [ולעומת דרגת בני ישראל במתן תורה שם נאמר (דברים ד', טו): "כי לא ראיתם כל תמונה" וכן שם פסוק יב "ותמונה אינכם רואים". ואולי אפשר לומר שבני ישראל אפילו לא ראו כל תמונה, בעוד משה רבינו לא רק שראה אלא הגיע לידי התבוננות ("יביט"), כמצויין על ידי לשון הבטה].

אבל מיום מתן תורה ואילך (למעוטי כל תקופת המכות אשר נעשו על ידו במצרים) שנגלה אז (הקב"ה) לכל ישראל "פנים בפנים" (על פי הפסוק דברים ה', ד: "פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש") והם לא סבלו זה, כאמרם (שם י"ח, טז): "לא אסף לשמוע את קול ה' אלקי", והוא (משה) לבדו נשאר באותה מדריגה, כמו שאמר (שם ה', כז-כח): "שובו לכם לאהליכם ואתה פה עמוד עמדי", וכאמרו (שמות כ', יח): "ויעמד העם מרחוק, ומשה נגש", היתה נבואת משה רבינו (שם ל"ג, יא): "פנים אל פנים", (במדבר י"ב, ח): "ומראה ולא בחידות" [דברי הספורנו אודות "מהביט" - "יביט" בנויים על חז"ל (ברכות ז, ע"א) אמר ר' שמואל בר נחמני א"ר יונתן: בשכר שלוש זכה לשלוש - בשכר "ויסתר משה פניו" זכה לקלסתר פנים (שמות ל"ד, כט): "ומשה לא ידע כי קרן עור פניו" בשכר "כי ירא" זכה ליויראו מגשת אליו", בשכר "מהביט" זכה ל"יתמונת ה' יביט"].

הרי שהספורנו פירש לפנינו ארבע דרגות שונות של התגלות ה' לברואיו, ואלו הן:

1. "וירא" (י"ד פתוחה) המציין מפגש של חויה רוחנית אשר לא בשם נבואה ייקרא כלל וכלל, ובמילא האדם בהק"ץ ומשתמש בחושיו.
2. "וירא" (י"ד צרויה) מציין נבואה ממש, כאשר הנביא אינו משתמש בחושיו.
3. "פנים בפנים" מציין את דרגת הנבואה, בה הנביא גם משתמש בחושיו.
4. "פנים אל פנים" מציין את דרגת המיוחדת והייחודית של משה רבינו, ורק לו, ממתן תורה ואילך. דרגה זו קיבלה הגדרה אצל הספורנו.

שמות כ', יז ד"ה לבעבור נסות אתכם

להרגילכם [בעקבות הרמב"ן - ויהיה הלשון (נסות) מן (שמואל א', י"ז, לט) "ויואל ללכת כי לא נסה". ויאמר דוד אל שאול לא אוכל ללכת באלה כי לא ניסיתי", כענין רגילות (עכ"ל). וכן מצינו (דברים כ"ח, נו): "אשר לא נסתה כץ רגלה" אל הנבואה [במענה לבקשתכם (פסוק טו): "דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר אלקים עמנו פן נמות", אשר באה בעקבות קבלתם נבואה "בעב העני" (פרק י"ט, ט) שהייתה בדרגת "פנים בפנים" כמבואר על ידי רבינו שם. לכן משיב להם השיית כי ברצונו להרגיל אותם במעמד של נבואה, ואין להם לחשוש "פן נמות"]. שזכותם אליה "פנים בפנים" (בעודם משתמשים בחושיהם), כמו שהיה הענין באליהו, שהיתה אז נבואתו בהיותו משתמש בחושיו, כאמרו (מלכים א', י"ט, יג) "וילט פניו באדרתו [להתרגל לאט לאט למראה הנבואה בדרגה עילאית זאת של "פנים בפנים", וכפירוש הרד"ק: כמו שאמר במשה רבינו ע"ה, ויטת משה פניו (עכ"ל). כלומר גם משה בתחילת דרכו, וגם אליהו, נבהלו מנבואה הקשורה ב"פניו"] ויצא ויעמוד פתח המערה [הרי שהוא משתמש בחושיו, כאשר תחילה הסתיר את פניו, ורק אח"כ העז להתייצב פתח המערה "פנים בפנים"]].

גם כי אולי לא היתה באספקלריא המאירה כענין משה רבינו, שנאמר בו (דברים ל"ד, י): "אשר ידעו ה' פנים אל פנים" [הרי ש"פנים אל פנים" מצינת נבואה, שלא זו בלבד שהושגה בחקיץ, אלא שהיתה באיכות המיוחדת של אספקלריא מאירה. על הקשר בין משה רבינו ובין אליהו הנביא עיין לקמן (והשוה דברים רבה ג, יז: אמר לו הקב"ה למשה, חייך כשם שנתת את נפשך עליהם בעולם הזה, כך לעתיד לבא כשאביא להם את אליהו הנביא, שניכם באים כאחת)].

בלי להיכנס לענייני קבלה, כי אין לנו עסק בנסתרות, מצינו דיון בפירוש המילה "אספקלריא" אצל הרע"ב ואצל תוספות יום טוב בפירוש המשנה מסכת כלים פרק ל' משנה ב. כאשר התויו"ט מביא גם מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה. הדעה המקובלת אצל המפרשים (גם תפארת ישראל) היא שהאספקלריא היא "שפיגל", כלומר ראי או מראה, אשר המסתכל בו רואה את תמונתו הוא ומראהו. לאור זה, מבאר הגאון מרדכי גימפל יפה בהערותיו לפירוש הרמב"ן על התורה.

"תכלת מרדכי" דברים ל"ד, י ד"ה אל תתמה... פנים בפנים דבר ה' עמכם

והנה הזכוכית הטוב ההיא, כל עוד שאינו חשוך וסתום מצד השני בסתימה מוזהבת, יוכלו גם כן לראות בו צורת שכנגדו באמת. אבל אם אינה מאירה, ונסתמה מחוץ במתכת המחשכת אור הבטתה לצד חוץ, אף שמכל מקום רואים שם צורת אדם - היינו צורת עצמו או צורת אדם העומד עמו בשוה לו - אבל ראייה זאת אינה אמיתית, ורק דמותו ולא מראיתו ממש, מה שאין כן במאירה,

ואינה סתומה, רואים מראיתו בעצמותו וגופו. אבל בחשוכה וסתומה היא רק אור חוזר והיא רק איקונין שלו וצלו.

ולפי זה נסביר שכל הנביאים לא היתה להם השגה עצמית באלקותו יתברך שמו, ולא יכלו לצייר השגתו ית"ש כי אם על דרך מה שאמר הכתוב (איוב י"ט, כו): "מבשרי אחזה אל-ק", ומציור גופני שמצייר את עצמו, ועל ידי זה ישיג איזה ציור ממי שמדבר עמו, וכמשיג ממראה מלוטשת שרואה רק דמות עצמו או העומד עמו ולא גוף ועצם העומד נגדו. ומשה רבינו ע"ה שנזדכך מאוד וראה באספקליה המאירה, לא ראה דמות עצמו ולא ציור גופני. והשיג "כי לא יראני האדם וחי", ורק (במדבר ז', פט): "קול מדבר אליו" עמו, השיג ממולו כמדבר נגדו. והשיג הקול "מדבר אליו" ולא 'מדבר עמו' כהשגת יתר הנביאים, שלא השיגו הנבואה כי אם בביטול כוחות גופם כישנים. ונטפל להם כוח הדמיוני, דימה שרואה גופני והוא השגת עצמו בדרך ציור כנ"ל...

...וזה שאמר הכתוב (במדבר י"ב, ה): "אם יהיה נביאים ה', במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו". רוצה לומר כי בהיותו מושג להם בדרך חלום ודמיון, על כן השיגו אותו דרך 'ידיעה' ("אתודע") ולא דרך ראייה, ורק במראה דמיוני "לא כן עבדי משה פה אל פה אדבר בו..."

עד כאן דברי הגאון ר' מרדכי גמפל יפה, מתלמידיו של ר' חיים מולוז'ין זצ"ל בחיבורו קטן הכמות "תכלת מרדכי" על פירוש הרמב"ן עה"ת. ועל מקומו של כוח המדמה בנבואת שאר הנביאים מצאנו דברים מפורשים אצל רבי יוסף אלבו.

ספר העיקרים חלק שלישי פרק י"ז

אף על פי שכל דברי הנביאים אמיתיים בלי ספק, מכל מקום לפי גודל מעלת הנביא ומדרגתו בנבואה יהיה חוזק האמת הבא בדבריו... מי שהוא חזק החשגה ישיג הדבר כפי מה שהוא בזולת דמיון, ויבואו דבריו מבוארים ובלתי סתומים, לזה יובנו אמיתיים כפשוטם. והנביא שהוא למטה ממנו במדרגה יבואו דבריו סתומים ובחידות ובמשלים... וכן זכריה, לפי שהיה בסוף הנבואה, היו כל נבואותיו במראות שאינן אמיתיות כפי פשטן, אלא כפי הנרמז בהם בלבד... וירמיה שהיה קודם החרבן היו כל נבואותיו מבוארות באר היטב.

וכבר באר השם יתברך זה ההבדל בין נבואת משה לזולתו. אמר בנבואת משה (במדבר י"ב, ח): "פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות", מכלל ששאר הנביאים זולת משה הם מדברים בחידות בלתי מבוארות ומראות בלתי אמיתיים [כלומר, שיש להבין את המראה לא כפשוטה כי אם על פי האידיאה שהיא מייצגת], ולכן ראוי שיפרשו באופן שיסכימו אל דברי משה [בזה מסביר ומצדיק ר"י אלבו את נצחיות תורת משה שאינה מוחלפת]. וכן יפורשו תמיד דברי הנביא הקטן במדרגה

באופן שיהיו מסכימים אל דברי הגדול ובלתי חולקים עליו [יישום ר"י אלבו לשתירות פנימיות בתוך שאר הנביאים אשר לא מדרגת משה רבינו ניהו, מעין אין בית דין חולק על בית דין חבירו שהוא גדול ממנו]...

מצינו ישעיה אומר (ו', א): "ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא", ומשה אמר (שמות ל"ג, כ): "כי לא יראני האדם וחי!"... אבל ישעיה, למה שהיה משתמש בנבואתו גם על ידי הכח המדמה שקראהו רבותינו ז"ל (יבמות מט, ע"ב): "אספקלריא שאינה מאירה" (הרי הגדרת האלבו בסוגית האספקלריא), הביאו זה לטעות ולדמות בכח המדמה שראה את השם. והוא בעצמו פירש שהשגתו זאת היתה בטעות ועל ידי הכח המדמה. ובאר שהסבה בזה היתה שלא היה חמרו מזוקק כחמר משה רבינו. וזהו שאמר (ישעיה ו', ה): "כי איש טמא שפתיים אנכי"... ובעבור זה היה מתאונן ואמר (שם) "אוי לי כי נדמיתי", כלומר נתפעלתי מן הכח המדמה [שלא כפירוש הרד"ק: "פירוש נדמיתי - נכרתתי ואדוני אבי ז"ל פירש נדמיתי - נשתתקתי. וכן בראבי"ע].

בעל העיקרים ביאר לנו כי אספקלריא שאינה מאירה היא נבואה המתקבלת בעזרת כוח המדמה, כאשר אין הנביא משתמש בחושיו. בעל "תכלת מרדכי" ביאר שההבדל בין מאירה ושאינה מאירה היא בבהירות של ראיית הדברים. בהירות זאת תלויה בנקיון הזכוכית שבאספקלריה (הראי - מראה). כאשר הזכוכית נקיה לחלוטין, רואים דרך הזכוכית ישר אל האובייקט עליו מסכלים. ואז אין הזכוכית משתמשת כלל וכלל כמראה, והרואה אינו רואה את עצמו כלל וכלל. אולם כאשר הזכוכית אינה נקיה, הרי שאז יש רפלקציה - בבואה אל הרואה, כאשר רואה את עצמו במידה מסוימת, ולא רק את האובייקט עליו מסתכל.

ראיית עצמו על ידי האספקלריה שאינה נקיה לגמרי, פירושה מרכיב סובייקטיבי של הנביא הרואה. לעומת זאת, דרגת משה הייתה שלא היה כל גורם סובייקטיבי במה שהבין מדברי השי"ת, והוא ראה ישר אל המטרה, מבלי שהזכוכית השפיעה חזרה אליו ועליו עד כי הוא זה. והנה פרשנדתא - רש"י ביאר לנו מה בעצם היה ברור אצל משה רבינו שלא היה ברור אצל שאר הנביאים.

יבמות מט, ע"ב

כל הנביאים נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה, משה רבינו נסתכל באספקלריא המאירה.

ומפרש רש"י ד"ה נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה. וכסבורים לראות ולא ראו. משה נסתכל באספקלריא המאירה וידע שלא ראהו (להקב"ה) בפניו. הבהירות שבראיית משה רבינו הייתה בכך שברור היה לו שאינו משיג אל

האלקות! ואילו שאר הנביאים, נדמה היה להם (כוח המדמה!) שאמנם כן משיגים את אלקותו יתברך. כך אצל ישעיהו [ויראה את ה' (בן ארבע אותיות) יושב]] וכך אצל אצילי בני ישראל שאמנם כן ראו - אבל לא את ה' בן ארבע אותיות כי אם (שמות כ"ד, י): "ויראו את אלקי ישראל" שהרי ההבדל בין משה ובין שאר הנביאים [וראה בזה להלן בסוגיית משה ובלעם] מתבטא הן בבהירות הראייה, והן במה שמבקשים לראות.

לא הרי מאירה כאינה מאירה, ולא הרי י-ה-ו-ה כהרי אלקי ישראל. ובמקום נוסף מבאר הספורנו את המשותף לדרגת "פנים בפנים" ודרגת "פנים אל פנים", כאשר היסוד הוא קבלת נבואה תוך כדי שימוש בחושים. והרי אם משתמשים בחושים, חובה מוטלת על האדם שיהיה גופו נקי ולא רק מחשבתו טהורה.

ספורנו שמות י"ט, יא ד"ה והיו נכונים

שיהיה גם הגוף טהור ומוכן לנבואה, לא הנפש בלבד. וזה בהיות מדרגת הנבואה העתידה אז להם "פנים בפנים", בעוד היותם משתמשים בחושיהם [כי כאשר גם הגוף מתפקד בזמן קבלת הנבואה, כל פגם אצלו יש בו כדי לפגום בעצמת ובהדרגת קבלת הנבואה. לכן מצות "אל תגעו אל אשה" בגלל טומאת קרי]. ולזה נאסרה האשה למשה מאז שהגיע לזאת המדרגה, שתהיה כל נבואתו מעת מתן תורה והלאה "פנים אל פנים" [לעומת בני ישראל שהשגת דרגתם זאת הייתה לשעה בלבד, אצל משה רבינו, מאז ועד "לא נס ליחה ולא כהתה עינו" לא חלה כל ירידה ממנה. רבינו אינו מבחין כאן בין "פנים בפנים" ובין "פנים אל פנים", כאשר המשותף - שהוא הנושא של הפסוק העוסק במצות פרישה - הוא השימוש בחושים בזמן הנבואה].

כאמרו [כלומר, הוכחה שבעוד בני ישראל חזרו לדרגתם הקודמת, משה נשאר שם] (דברים ה', כו-כח): "לך אמר להם שובו לכם לאהליכם [כאשר "אהל" פירושו חיי אישות, כמו שמצינו (בראשית י"ב, ו): "ויט אהלו" (עיין שם משך חכמה), (שופטים ה', כד): "מנשים באהל תבורך" (ועיין בזה משך חכמה בהפטרת פרשת בשלח ועיין רש"י נזיר כג, ע"ב)] ואתה פה עמוד עמדי", כמו שבאררו רבותינו זכרונם לברכה [שבת פז, ע"א: "שלושה דברים עשה משה מדעתו והסכים הקב"ה על ידו... פירש מן האשה... נשא קל וחומר בעצמו, אמר: ומה ישראל שלא דברה שכינה עמהם אלא שעה אחת, וקבע להם זמן, אמרה תורה... אל תגשו אל אשה, אני שכל שעה ושעה שכינה מדברת עמי, ואינו קובע לי זמן, על אחת כמה וכמה. ומגלן דהסכים הקב"ה על ידו, דכתיב יך אמור להם" וכו'].

עליה חד-פעמית זו מצדם של בני ישראל אל פיסגת "פנים בפנים" יחד עם ירידה חד-פעמית של משה מדרגת "פנים אל פנים" אל דרגת "פנים בפנים" (כמבואר אצל רבינו שמות י"ט, ט) גרמה לצורך להזהיר את בני ישראל שלא ידמו לעצמם כי בהיותם ברמת "פנים בפנים" שאפשר עוד לטפס אל "פנים אל פנים".

ספורנו שמות י"ט, כא ד"ה רד העד בעם פן יהרסו

כשאהיה מדבר עמהם [ולא לפני כן שהם מוזהרים ועומדים שלא לעלות. כלומר, הצורך באזהרה בא עקב עלייתם החד-פעמית בדרגת נבואתם, בה הושוו אל משה עצמו - עיין לעיל פסוק ט], שמא יחשבו שבהיותם עולים למדרגת נבואת "פנים בפנים" כמוך (כמבואר על ידי רבינו בפסוק ט) יוכלו לעלות אל מחיצתך [ולא היא: אלא (להלן כ, יח): "ומשה נגש אל הערפל", והיא לפנים משלוש מחיצות (דברים ד', יא): "וההר בוער באש עד לב השמים חושך, ענן, וערפל, הרי שלוש מחיצות, וכל מעובה מחבירו (זה ינחמני). "חושך ענן וערפל" - חושך מבחוץ, ענן בפנים, ערפל לפני ולפנים (מכילתא שם). כלומר, משה, והוא לבדו, נכנס לפנים משלוש מחיצות].

ובפירושו לפסוקים האחרונים של התורה, בסוגיית "לא קם נביא עוד בישראל כמשה", חוזר הספורנו על העקרונות שלימדנו עד כאן, תוך כדי הוספת נופך חדש.

ספורנו לדברים ל"ד, י ד"ה ולא קם נביא עוד בישראל כמשה

לא הגיע שום נביא למדרגת נבואתו [מן ההיבט הזה דווקא מעמידה התורה את משה כנביא לעומת שאר הנביאים בישראל]. וכבר התבאר שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה [דרשת חז"ל בשבת קד, ע"א, וכן תורת כהנים לויקרא כ"ז, לד ("אלה המצוות אשר צוה ה' את משה"). כלומר, היות וכל נביא שבא אחרי משה, נופל ממנו במדרגת נבואתו, לכן כל חידוש הסותר את תורת משה אינו קביל, באשר נחשב כטעות אצל המחדש. רק נביא במדרגת הפה שאסר יכול לחדש את הפה שיתיר - וכזה אין] על דרך אמרם ז"ל (מגילה ב, ע"א ועוד): "אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חבירו אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמנין [ואמנם כל דתיקון רבנן (אין בית דין) כעין דאורייתא ("אלה המצוות") תיקנו].

שם ד"ה פנים אל פנים

בעודו משתמש בחושיו [כפי שכבר ראינו, מדרגה זאת היא היסוד והבסיס למדרגת משה רבינו, אשר ממנה העפיל אל "פנים אל פנים", כמבואר להלן].

שם פסוק יא ד"ה לכל האותות

וזאת הידיעה בו "פנים בפנים" [הקושי בפסוקנו מבואר - מהו הקשר בין הסיפא של פסוק י"ד ("פנים אל פנים") ובין פסוק יא, כמצויין על ידי ח"ל ("לכל האותות")! הפירוש המקובל בפסוקים הוא ש"לא קם כמשה" מתבטא בשלושה דברים: (א) פנים אל פנים (ב) אותות ומופתים (ג) היד החזקה והמורא הגדול.

לעומת פירוש זה מפרש רבינו כי (ב) ו(ג) הם בבחינת פירושא קא מפרש ל"אשר ידעו ה' פנים אל פנים". כלומר, מדרגה זאת היתה נחוצה כדי לבצע (ב) ו(ג) כמבואר להלן] הגיעתהו כאשר "שלחו ה' לעשות אותות ומופתים במצרים" [כלומר, מדרגת נבואה בהקיץ הייתה נחוצה כדי לבצע את המשימות הללו]. כי אמנם המראה שנגלית עליו בסנה לא היתה באופן זה [כי שם לא נצטוה על האותות והמופתים] כאמרו (שמות ג', ו): "כי ירא מהביט אל האלקים", על היפך (במדבר י"ב, ח): "ותמונת ה' יביט". [בבחינת מבירא עמיקתא לאיגרא רמה, ממדרגת היראה מלהביט אל "אלקים" אל מדרגת להביט אל "ה'"].

ספורנו פסוק יב ד"ה ולכל היד

שפעל ה' על ידו (באמצעות משה דוקא, או על ידו ממש) כבלתי נפסדים לשנות טבעם, כענין בקיעת הים [שמות י"ד, כא: "ויט משה את ידו על הים". ומפרש רבינו ד"ה נבקעו המים: בנטית יד משה על הים במצות בוראו עיין שם שרבינו מבחין בין פעולה שנעשתה באמצעות ידו, ובין זה שנעשתה באמצעות המטה] ופתיחת פי הארץ (במדבר ט"ז, כח-לב) והורדת המן מן השמים (שמות ט"ז, ו-כח) וזולתם.

ספורנו שם ד"ה ולכל המורא הגדול

של מתן תורה [הכוונה לעצם המעמד והשינוי שמעמד זה חולל אצל משה ומדרגת נבואתו, ולא למצוות שקיבל שם].

ספורנו שם ד"ה אשר עשה משה לעיני כל ישראל

כשיראו ועמדו מרחוק במתן תורה [נראה שרבינו מפרש שהנושא של "עשה" אינו משה וגם לא השי"ת. הנושא הוא מתן תורה אשר עשה את משה להיות 'נורא' (הוא 'המורא') בעיניהם של בני ישראל, אשר ראוהו באותו מעמד. כל זה קשור, לדעת רבינו, בכיוון של פסוקים אחרונים אלה בתורה, אשר מגמתם הכללית היא שזאת התורה אינה מוחלפת עקב מדרגתו המיוחדת והייחודית של משה רבינו].

"ומשה נגש אל הערפלי" (שמות כ', יח) [המדרגה השלישית אחרי "ענין חושך", היא אספקלריה מאירה, היא דרגת "פנים אל פנים". בני ישראל הגיעו רק אל מדרגת "הענין" ("הנה אנכי בא אליך בעב הענין")], כי אז קנה המדרגה העליונה בנבואת "פנים אל פנים", ועשה (מעמד זה של הר סיני) את משה אז נורא בקרני הוד (שמות ל"ד, כט-לה) [רבינו מפרש, לפי הנראה כי מעמד הר סיני הוא אשר עשה את משה כנורא לעיני כל ישראל - פירוש מחודש ביותר בפסוק האחרון של התורה:]

שם שם ד"ה לעיני כל ישראל

כאמרו (שמות ל"ד, ל): "וירא אהרן [גם אהרן הוא ימחיצה בפני עצמו] בין מדרגת בני ישראל במתן תורה ("פנים בפנים") ובין מדרגת משה רבינו שהעפיל אל תוך הערפל למדרגת "פנים אל פנים" וכל בני ישראל כי קרן עור פניו וייראו מגשת אליו". טרם נעבור אל שתי הסוגיות הבאות במשנת הספורנו (משה ואלוהו, משה ובלעם) מן הראוי להביט "לפני ואחרי", כלומר, שמא ניתן למצוא יסוד לשיטת הספורנו בין הראשונים, וכיצד השפיעו דבריו על רבותינו האחרונים.

דרשות הר"ן, הדרוש התשיעי

וזהו אצלי פירוש המקרא שאמר (שמות י"ט, ט): "ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן, בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם". ופירושו כך הוא: שהש"י היה כמתנצל עם משה, שהיה בא אליו בנבואה זו באמצעי עב כל כך, כמו שהורה עליו אמרו "בעב הענן", ולא אמר "בענן" או "בעמוד הענן", אבל אמר "בעב", שמורה על עובי הענניות ההוא. והוא שוה למה שאמר (דברים ד, יא): "חושך ענן וערפל". ואמר שזה אינו מצד משה, [כלומר, משה עצמו יכול לקבל את דבר ה' במדרגה גבוהה מזו המצוינת על ידי "עב הענן"] אבל בעבור שהוא רצה לזכות את ישראל שישמעו דברו, ולא יוכלו לקבלם כי אם במיצוע עובי האמצעי ההוא.

ואמר עוד, כי מלבד שהוא רוצה לזכות אותם בזה, נמשך עוד מזה תועלת עצום, והוא שיאמינו בו לעולם, מפני שנשתתפו בנבואתו. ולפיכך הזהיר בפרשה זו ואמר (דברים ד, ט): "ירק השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך", מפני שבמעמד ההוא מאמת אמות התורה עד שלא יסאר בו ספק כלל, ומפני זה הוצרכו באמצעים ההם כמו שכתבתי.

ובעקבות הר"ן, בהרחבה יתירה, נזקק האברבנאל לסוגייתנו בפירושו לפסוקים האחרונים של התורה. היה זה האברבנאל אשר הפנה את תשומת לבנו לכך כי הביטוי "פנים אל פנים" כבר הופיע בתורה בחומש בראשית אצל יעקב אבינו! והלא דבר הוא! ולולא דמיסתפינא אמינא כי קושייתו מיעקב אבינו (ראה להלן) מעיקרא ליתא! שהרי "פנים אל פנים" אצל יעקב כתוב במסגרת דיבור ישיר של יעקב אבינו, ועל פי משנתנו אנו בסוגיית הדיבור הישיר [עיין בספרנו פשוטו של מקרא, כרך א, מדור ב פרק 3] אין להסיק כל מסקנה מדיבור זה מעבר להרגשה הסוביקטיבית של המדבר, במקרה דן יעקב אבינו. מזה שהוא חש שראה את האלקים פנים אל פנים אין להקשות על דבר הכתוב ש"לא קם... כמשה... ידעו ה' פנים אל פנים".

זאת ועוד! יעקב דיבר על "ראיית אלקים" ואילו בעניין משה מדובר על

"ידיעת ה'!" הרי תלת לחילוק - **ראייה מול ידיעה, אלקים מול ה', האדם** כנושא הפעולה לעומת ה' כנושא הפעולה! [ועיין עוד בזה להלן בסוגיית משה ובלעם].
זאת ועוד! לפי שיטת הרמב"ם במורה (חלק ב' פרק מב) אודות הופעת "מלאך" בטקסט של התורה, הכוונה היא למראה בחזון נבואה, בו אינו משתמש בחושיו [עיין בזה בהרחבה ברמב"ן ריש פרשת וירא, ואברבנאל בפירושו למורה שם, וספר הזכרון של הריטב"א. ותמוה קצת על מהרי"א אשר מביא מהמורה (ראה להלן) בחלק א וכאילו אישתמיט ממנו המורה בחלק ב, אשר על דעתו הגן מהרי"א בדביקות יתירא נגד הרמב"ן בפירושו למורה שם].

אברבנאל דברים ל"ד, י ד"ה אשר ידעו ה' פנים אל פנים

במאמר הזה ראוי שנדע שלושה דברים. האחד: איך נאמר ביעקב (בראשית ל"ב, לא): "כי ראיתי אלקים פנים אל פנים" [ושמא "אלהים" כאן הוא חול, ופירושו מלאך כד שלפי זה מעיקרא דדינא פירכא קושית המהרי"א] אם היתה (כלומר, אם מקובל עלינו) שלא הגיע לאותה מדרגה מ"פנים אל פנים" זולתי משה רבינו [ועיין בהרחבה לעיל בהקדמתנו לקטע זה]. והשני: אם הקב"ה אמר למשה (שמות ל"ג, כ): "לא תוכל לראות את פניי, (שם שם כג) "ופני לא יראו", איך העידה התורה כאן "אשר ידעו ה' פנים אל פנים"? [ושוב כבר הערנו אודות ההבדל שבין ראיית פנים ובין ידיעת פנים, וכן אודות ההבדל שבין ידיעת ה' את האדם ("אשר ידעו ה'") ובין ידיעת האדם את בוראו]. והשלישי: איך השווה הכתוב מעלת כללות ישראל למעלת נבואת מרע"ה בנבואה באמרו (דברים ה', ד): "פנים בפנים דבר ה' אליכם" כמו שבא בפסוק (שמות ל"ג, א): "ודבר ה' אל משה פנים אל פנים" [כאשר מהרי"א רואה את "פנים בפנים" "ופנים אל פנים" כמצוינים אותה מדרגה].

אונקלוס השיב לענין הראשון במה שתרגם ליעקב "כי ראיתי אלקים פנים אל פנים" - 'ארי חזיתי מלאכה דהי אפיך באפיך, והורה בזה שהיה "אלהים" הנאמר ביעקב הוא המלאך שנראה אליו בדמות איש, ויאבק עמו. שכאשר ראה שהוא מלאך ה' אמר כן.

והראיה ההיא, אם שתהיה במראה הנבואה על ידי הכוח המדמה, או שתהיה מוחשת שראה המלאך בדמות איש [כלומר, אינו רוצה להכריע במחלוקת רמב"ם - רמב"ן אודות "מלאך", אם במראה הנבואה או בהקיץ, יצויין כי בפירושו למורה, השיב מהרי"א על כל שבע הקושיות של הרמב"ן נגד הרמב"ם, אע"פ שבסוף הלימוד נוטה דעתו לדעת הרמב"ן, וטעמו עמו כמבואר שם], לא היתה מעלה דומה למעלת משה רבינו, שה"פנים אל פנים" שנאמרו בו, היא השגת נבואתו מהסיבה הראשונה מבלי אמצעי. [הדגש כאן על "בלי אמצעי" ולא על משתמש בחושיו כשיטת הספורנו].

ולענין השני השיב הראב"ע במה שכתב וזה לשונו: פנים בפנים - בזולת אמצעי. והטעם, כאשר ישמיע המשמיע קולו לאחר, ופניו אל פניו ואם (= בעוד)

לא יראנו (עכ"ל). רצונו לומר, שה"פנים אל פנים" הנאמר במשה הוא העדר האמצעי בנבואתו, ושאינן זה סותר למה שכתוב "ופני לא יראו". כי בהיותו יתברך מדבר עמו מבלי אמצע יצדק גם שלא יראה פניו. כי הראייה נאמרה על השגת המהות [ולא על קבלת נבואה ותוכנה. אלה הן שתי סוגיות שונות לחלוטין - האחת עוברת לשמיעתה ולעשייתה, והשנייה עניין פילוסופי מופשט וטהור].

לדעת הרב המורה בחלק א פרק לו (אשר הפרק כולו עוסק במשמעות המלה "פנים" בתנ"ך) או על השגת התוארים העצמיים כדעת הרב חסדאי [מובא במהדורת גולדמן וורשא של מורה נבוכים]. והוא הדבר שהיה נמנע בחוק הנביאים (כולם, כולל משה רבינו) וכל שכן בחוק ישראל כולו (אפילו במעמד הר סיני). ולא נאמר במשה ולא בישראל "שראו את השיי", אבל נאמר שדבר ה' עם משה פנים אל פנים [לא ראייה כי אם דיבור, לא מצדו של משה כי אם מצדו יתברך. אמנם בדברים כתב "ידעו" במקום "דבר", אבל גם זה מצדו הוא יתברך עיין להלן] מבלי אמצעי שהשיב (=העביר) נבואתו.

אבל לא ראה (משה) אותו (יתברך) ולא השיג עצמותו. ואמנם מה שנאמר במשה "אשר ידעו ה' פנים אל פנים" (ולא רק "אשר דבר אל משה פנים אל פנים") אינו גם כן סותר לזה, כי לא אמר שם שמשה ידע את ה' פנים אל פנים בלתי אמצעי (המשתמע מן המונח "פנים אל פנים" כמבואר לעיל). וכבר כתבתי בפירושי לספר ישעיהו שאינו סותר לזה מה שאמר ישעיהו "ואראה את ה' יושב על כסא רם" וגוי' [ועיין בעיקרים לעיל, שהנביא חזר בו מזה, באמרו כי היה נתון תחת השפעת הכוח המדמה ("כי נדמית"). ולפי דרכנו, מעיקרא דינא פירכא, באשר זהו סגנון של דיבור ישיר, ולא כתוב "וירא ישעיהו את ה' יושב" וגוי']. ומה שכתב מיכיהו בן ימלא [הכוונה למלכים-א', פרק כ"ב, יט. ויאמר (מיכיהו בן ימלא) לכן שמע דבר ה': ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו] (פסוק זה דומה ביסודו ליסעיהו ו', א "ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא ושוליו מלאים את ההיכל"). ברור שכשם שאצל ישעיהו היה זה מקרה של "נדמית", כלומר, בהשפעת הכוח המדמה, כך אצל מיכיהו [ואינו מענין זה המקום] כפי שביארנו. ועיין לעיל ספורנו לבמדבר י"ב, ו ד"ה ה' במראה אליו אתודע, בו צרף יחד את מאמרי ישעיהו ומיכיהו].

ולענין השלישי, השיב הרב המורה בפרק ל"ז חלק א בשתוף "פנים" זה לשונו: ש"וידבר ה' אל משה פנים אל פנים" כנוי על אמרו בענין ספור הדברים (במדבר ז', פט): "וישמע את הקול מדבר אליו" [ובסוגיית פסוק זה, המשמעות של ההתפעל (מ"מ חרוקה ודליית דגושה) ומשמעות כתיבת הענין דווקא בסוף פרשת נשא - עיין להלן בעקבות בעל "באר יצחק"]. הנה התבאר לך כי שמיעת הדברים מבלי אמצעות מלאך יכונה ב"פנים אל פנים". ומזה הענין "ופני לא יראו" - אמיתות מהותו כפי מה שהוא, לא תושג, עד כאן (דברי הרב במורה). וכבר יתבאר מדבריו שהיתה מדרגת משה (במעמד הר סיני) שווה למדרגת העם, כיון שכולם היו שומעים את

הקול מבלי אמצעי (והשמיעה בלי אמצעי אצל הרמב"ם נקראת "פנים אל פנים" או "פנים בפנים", בעוד מונחים אלה מציינים נבואה כאשר משתמש בחושיו אצל ספורנו).

ומוסיף האברבנאל:

אבל הנרבוני כתב בפירושו (את דברי הרמב"ם יכבר התבאר לך כי שמיעת הקול מבלתי אמצעות מלאך, יכונה עליו "פנים בפנים") זה לשונו: ירצה כי ה"פנים" בכלל נאמרים על שמע הקול והוא ער, אם שמע דברים מבלתי חידות למשה נבואו עליון, ואם קול נברא אצל כל ישראל, עד כאן לשונו. וכוננתו שהאמצעי אשר ישלול הרב הוא הכח המדמה, שנבואת משה היתה מבלי כח המדמה, ולכן נאמר בו "פנים אל פנים", ונבואת משה היתה שמיעת קול מוחש לא מדומה. ומזה הצד - ר"ל שלילת באמצעי המדמה - נאמר במשה ובעם "פנים בפנים", עם היות ההבדל ביניהם עצום מאוד, בהיות ענין משה נבואי, וענין העם מוחש גשמי מבלי נבואה. לכן אמר (הנרבוני) והוא ער [יצויין כי מלים אלה אינן בטקסט של הנרבוני במהדורת גולדמאן וורשה תרל"ב] רצונו לומר, שלא היה מדומה כי אם ביקציה.

[הרי שלפי פירוש הנרבוני שונה לחלוטין מדרגת "פנים אל פנים" של משה רבינו במעמד הר סיני ממדרגת "פנים בפנים" של בני ישראל באותו מעמד. אמנם גם הוא וגם הם השתמשו בחושיהם, אבל משה שמע קול נבואי, בעוד אלה שמעו קול גשמי, הוא קול נברא, אם כי גם הם שמעו בלי כוח המדמה. וכך אמנם כותב בעל שם טוב על אתר: ודע שיש הפרש בין הקול שהשיג משה, כי הוא היה קול נבואי, והקול ששמעו ישראל היה קול נברא על צד הפלא, כמו שנעשו שאר המופתים... (עכ"ל)].

והרמב"ן פירש שישראל שמעו הקול ההוא מתוך האש (כלומר, על ידי אמצעי מסוים, או באופן לא ישיר ממש, באשר הדיבור בא לא מפיו של הקב"ה ישר אליהם, כי אם "מתוך" בית קיבול אחר, הלא הוא "האש") ומשה לא (אלא ישר מאת הקב"ה ולא 'מתוך' כל דבר אחר) וזה היה התחלפותם (זהו ההבדל בין "פנים בפנים" של כולם ובין "פנים אל פנים" של משה).

וממשיך האברבנאל:

ומה שאמרינו אני בזה, ש"פנים בפנים" תמיד יאמר על הנבואה הבאה מן הסיבה הראשונה ית' מבלי אמצעי. ולכן נאמר במשה וגם בישראל "פנים בפנים" מאותו צד עצמו, לפי שבמעמד הר סיני קיבלו "אנכי" ו"לא יהיה לך" מפי הגבורה מבלי אמצעי. והגיעו (ישראל) באותם שני הדברות למעלת מהרע"ה בהם [כלומר, זוהי הנקודה המשותפת בין משה ובני ישראל במעמד הר סיני, אבל אין להסיק ולהשלים מכאן לכל דמיון נוסף ביניהם, לא בעצמת קבלת הדברות ההם וקל וחומר בעצם דרגתו הרוחנית של משה רבינו ע"ה]. כי אם היותם (בלתי) מוכנים ולא ראויים לאותה עליונה הנבואית, רצה הקב"ה לזכות את ישראל בה, כדי שישאר הדבר

(במשמעות הדיבור) האלקי חקוק בנפשותם וזכרו (של הדיבור ההוא, ובמילא המעמד ההוא) לא ימוש מזרעם. ולכן הגדיל את ישראל לעשות עמהם אותו החסד המופלא, וכמו שכתוב מתמיה על זה (דברים ד', לג): "השמע עם קול אלקים... ויחיי!! והוצרך יתברך לעשות עמהם זה הפלא העצום מפני נצחיות התורה וקבלתה מבלי ערעור ופקפוק מנביא אחר, כמו שזכר הרב (רמב"ם) בספר המדע בפרק ח מהלכות יסודי התורה.

ועוד מוסיף ללמדנו מהרי"א:

הנה אם כן, מה שנאמר בישראל "פנים בפנים" הוא על הקול המוחש הנבואי ששמעו מסיני [וזאת נגד דעתו של הרבנוני כמבואר לעיל]. ולפי שמשו רבינו היה שומע הקול ההוא באהל מועד מפני נתינת התורה והמצוות בדיבורים האלוקים... לכן מאותו צד נאמר בו "ודבר ה' אל משה פנים אל פנים". אמנם היה עוצם ההבדל בין מרע"ה ובין העם, באשר העם לא שמעו הקול ההוא אלא פעם אחת, ומרע"ה היה שומע אותו בכל יום.

ויבדלו (משה וישראל) עוד בהבדל אחר יותר אלקי, והוא כי מרע"ה מלבד הקול [כלומר מעבר לכך שקיבל את הנבואה בקול מוחש נבואי כמשתמע מלשון "פנים בפנים"] היתה בשכלו נבואה עליונה מאת ה' בלי אמצעי, ועליה נאמר "אשר ידעו ה' פנים אל פנים" - שנתן לו התועדות האלקי מבלי אמצעי, ואל זה לא זכו ישראל כלל. הנה התבאר מזה שישראל זכו לשמוע פעם אחת בלבד הקול המוחש האלקי במעמד הר סיני, כמו שמשו היה שומע אותו באהל מועד (באופן קבוע). ולהשתתפם בו [שהיו דומים למשה רבינו בנקודה בודדת זו בלבד ששמעו קול מוחש אלקי] נאמר גם כן בהם "פנים בפנים" כמו שכתוב במשה והוא הנרמז באמרו (שמות כ"ט, ט): "הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך" וגו'.

[ובזה חולק מהרי"א על הספורנו, בטענו כי המשותף בין משה ובין ישראל - אשר מתבטא בכך שגם אצלם נאמר "פנים בפנים" - אנו קבלת נבואה בהקיץ, כי אם שמיעת קול אלקי מוחש. זאת ועוד: לפי מהרי"א דרגת "פנים אל פנים" הוא "התועדות אלקית בלתי אמצעי", בעוד לפי הספורנו זוהי דרגת אספקלריה מאירה וצריך עיון ותלמוד על מידת הקשר והמשותף בין הגדרות של הספורנו וההגדרות של האברבנאל].

ומסיים את דבריו המהרי"א:

האלקי ר' שמעון בר יוחאי עשה הפרש בין "פנים בפנים" ובין "פנים אל פנים". כי הנה במשה כתוב "פנים אל פנים" לפי שהיה הדיבור פני ה' אל פני משה ולא עבר זר בתוכם (כלומר, ללא כל אמצעי ביניהם). אמנם בישראל לא נאמר "פנים אל פנים" אלא "פנים בפנים", שהיו רואים הפנים האלוהיים בפנים אחרים [כלומר, פנים אחד בתוך (= "ב") פנים שני] כאדם הרואה צורה אחת במראה מלוטשת, ושראה הפנים אשר מחוץ באותם הפנים הנרשמים במראה

(כלומר, בבואה מסוימת מן המקור, אבל לא המקור בעצמו).
עד כאן דבריו של מהר"י אברבנאל וראויים הדברים למי שכתבם.

ובעוד מהר"י א פרש לפנינו את עיקרי השיטות של גדולי הראשונים (הרמב"ם, הרמב"ן, הנרבוני, ואף התנא האלקי רשב"י) מצינו אצל אחד מגדולי האחרונים, מאיר ליבוש מלבי"ם - אשר בפירושו לתורה צעד הן בעקבות מהר"י א והן בעקבות רבינו עובדיה ספורנו - מהלך מיוחד וייחודי משלו.

מלבי"ם שמות ל"ג, יב ד"ה ויאמר משה

הנה נתבאר אצלי שנבואת מרע"ה התעלה מנבואת כל הנביאים (ובזה בוודאי לא מצינו שיחלקו עליו) כי נבואתו היתה באספקלריא המאירה (גם בזה לא מצינו חולקים), דהיינו שדבר עם האין סוף "פנים אל פנים" (גם בזה לא פליגי) שלא באמצעות מלאך [כאן אולי חולק על אלה הקובעים שגם דרגת "פנים בפנים" של בני ישראל בזמן מתן תורה היתה שלא באמצעות מלאך]... מה שאין כן יתר הנביאים שקבלו נבואתם באמצעות מלאך ונבאו באספקלריא שאינה מאירה. וכבר בארתי במראה הסנה שגם משה בתחילת נבואתו ניבא באספקלריא שאינה מאירה, ובאה לו הנבואה באמצעות מלאך, כמו שכתוב (שמות ג, ב): "וירא אליו מלאך ה' בלבת אש מתוך הסנה".

שם בארתי שמשה היה מוכן בטבע לנבואה מלידה ומבטן ומהריון, ונבואה זו שהיה מוכן לה בטבע היתה באספקלריא שאינה מאירה, ובמדרגה זאת נתראה לו במראה הסנה, וכמו שאמרו ז"ל שנגלה אליו בקולו של אביו, ואמר לו: "אנכי אלקי אביך", שהוא טבע בנבואה שירש מאבותיו [נראה שבזה חולק המלבי"ם על שיטת הספורנו, הכותב בהקדמה לחומש דברים: וזה הודיע חסד עליון שהציא במשה הכנה נבואית יותר מן האפשר בטבע אנושי למען תת תורת אמת על ידו, אשר אין חליפות לה, ולא תוספת וגרעון על ידי נבואת שום נביא, כאמרם ז"ל (שבת קד, ע"א) שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה. וזה הורה הנביא באמרו (שמואל-א, י"ב, ו): "הי אשר עשה את משה ואת אהרן". כי אמנם במשה נתן הכנה לנבואה עוברת חוק האפשר בטבע (עכ"ל הספורנו).

ושמא יסוד דברי המלבי"ם בדברי הר"ן בדרוש השלישי, וזה לשונו: ...נבואת משה ומדרגתו הוא דבר למעלה מן הטבע... שתחול רוח נבואה על האדם... והוא ער ועומד על רגליו, שלם בכוחות "כאשר ידבר איש אל רעהו", זה נמנע בחוק הטבע... חידושו השי"ת... כיתר הנפלאות שחידש לקיום התורה... (עכ"ל). כלומר, לא חידוש מבטן ומלידה כדעת הספורנו, אלא לקראת מתן תורה.

ואחר כך מצא חן בעיני ה' והעלה אותו למדרגה נעלה מטבעו לנבואה באספקלריא המאירה, שהוא יקבל את הנבואה מהאין סוף בעצמו שלא על ידי אמצעי...

עוד התבאר אצלי כי מדרגה זו... לא זכה לזה רק על ידי ישראל, ורק בעת שהיו ישראל במעלת השלימות, ועל זה אמר שכל זמן שהיו ישראל נזופים ממעשה העגל לא שרתה שכינה על משה, ר"ל... באספקלריא המאירה ובדבור פנים אל פנים... הנבואה באספקלריה הבלתי מאירה היה לו בטבע, בלתי תלויה בזכות ובשלימות ישראל... (עכ"ל המלבי"ם).

[אמנם צריך עיון בלשון הספורנו ("המציא במשה הכנה נבואית יותר מן האפשר בטבע אנושי") אם כוונתו למשה מבטן ומלידה, או שמא רק לקראת מתן תורה].

מדרגה זאת של נבואה בלי אמצעי של מלאך, כאשר הנביא עוד משתמש בחושי, צויינה על ידי התורה (שמות ל"ג, ט): "ודבר עם משה" ולא "אל משה". עוד שם פסוק יא: "ודבר ה' אל משה, פנים אל פנים", ובשלישית (במדבר ז', פט): "וישמע את הקול מדבר" (מ"מ חרוקה ולא שואית) ומפרש רש"י: כמו מתדבר, כבודו של מעלה לומר כן "מדבר" (=מתדבר) בינו לבין עצמו, ומשה שומע מאליו (עכ"ל רש"י).

גם בשמות ל"ג, ט ד"ה ודבר עם משה, פירש רש"י: כמו ומדבר עם משה, תרגומו ומתמלל עם משה שהוא כבוד השכינה... ואחד מגדולי מפרשי רש"י הרב יצחק הורוביץ מן העיירה יסרלוב, התעורר לברר מה ראה פרשנדתא לעמוד על טיבו המיוחד על דיבור ה' אל משה דווקא בפרשת כי תשא, כאשר: "וידבר ה' אל משה" כתוב פעמים הרבה בכל החומש, ודרכו של רש"י לפרש ענין מסוים במקום הראשון שהענין מופיע בתורה. ולאמיתו של דבר, הקושיא ביסודה מופנית אל אונקלוס: מדוע רק כאן בפרשת תשא ציין לנו שהתהליך היה זה של "מתדבר" ולא "מדבר".

"באר יצחק" שמות ל"ג, ט

...ונשאר לבאר עוד דבר אחד מה שהקפיד רש"י לבאר הענין הזה כאן בפסוקים הללו, וכבר בא הפעל הזה אצל השי"ת בספר זה בפרשיות הקודמין "וידבר ה' אל משה" פעמים רבות. וכן בספר בראשית הקודם הזכיר כמה פעמים דבורי השי"ת להאבות ולאדם ולנח, ומדוע איחר רש"י ז"ל הדבור הזה עד כה והיה לו לבאר בתחילת זכרון פעל הדבור בתורה אצל השי"ת.

וליישב זה אומר שאם תכלית כוונת הספור הוא ענין ועצם הדבור (כלומר, תוכן הדבור ולא עצם הענין שהיה דבור), הדרך הנהוג שלא יחוש המספר לדקדק בענין שאינו מעיקר כוונת הסיפור לספרו באופן הראוי והנאות, מפני שאין הענין הזה עיקר כוונתו, והראוי לדקדק בו יותר הוא הענין המכוון בהספור.

ולזה בסדרים וספרים הקודמים, שהעיקר המכוון בהם הוא מהות הדברים שנצטוו בהם הנביאים ע"ה - או שנאמר להם מפי השי"ת שאמר להם ה' כך וכך או שצוה אותם על כך וכך, לזה ראוי לתרגם פעל הדבור בספורים אלה ככתבו

ממש, ואין זה נגד הכבוד ח"ו, כי לא יוקפד בלשון על הספור הבלתי עיקרי. אבל כאן בפסוק ט, וכן להלן פסוק יא, וכמו כן בפסוק "וישמעו" שבספר במדבר (ז, פט), שלא סופר במקומות הללו ממהות ועצם (תוכן) הדיבור כלל, רק שדבר השייך למשה בכלל.

[כלומר, כאן החידוש בכתוב הוא עצם העניין שהקבי"ה "דבר" עם משה, ולא מה הוא אמר לו]. ואם כן עיקר המכוון בספור איננו אלא הדיבור העצמי. לכן יש קפידא בלשון (לתרגמו "מתמלל" ולא מילל), וראוי שיתורגם הספור הזה בדרך כבוד, ולזה ראוי להפריד מלות "עם" ו"אל" ממלת "ודבר" (כלומר, שהקבי"ה כביכול מדבר אל עצמו, וקולו נשמע על ידי משה) ומבואר מאוד.

משה רבינו ואליהו הנביא ובלעם הקוסם

ספורנו שמות כ', יז ד"ה ולבעבור נסות אתכם

להרגילכם אל הנבואה שזכיתם אליה "פנים בפנים", כמו שהיה הענין באליהו שהיתה אז נבואתו בהיותו משתמש בחושיו... גם כי אולי לא היתה באספקלריה המאירה כענין משה רבינו. והנה בעוד מקום עורך רבינו השוואה בין משה רבינו ובין אליהו הנביא.

ספורנו שמות ל"ג, כא ד"ה הנה מקום אתי

מקום מוכן למראות אלהים [דייק רבינו מ"אתי" ולא "בהר", שמקום זה כבר היה מסודר אצל ה' לפני שהיה בהר דווקא. בפירושו "מקום" מוכן למטרה מסוימת, השווה רבינו בראשית כ"ד, כג ד"ה היש בית אביך מקום - מוכן לכניסת אורחים. וכן שם כ"ח, יא ד"ה ויפגע במקום... וענין "המקום" הוא מקום ללון לאורחים, שהיה מתוקן (= מוכן) אז בכל עיר ועיר...] כאמרם זכרונם לברכה על מערה שעמדו בה משה ואליהו, שהיא מעשרה דברים שנבראו בין השמשות [פסחים נד, ע"א... ומערה שעמד בו אליהו... רש"י: "ושמתוך בנקרת הצור ושכותי כפי עליך עד עבריי" (שמות ל"ג, כב), וכן באליהו (מלכים א', י"ט, ח-ט) "וילך... עד הר האלקים חורב. ויבא שם אל המערה וילן שם"]. והנה חז"ל השוו לנו את משה ואת אליהו, בבחינת זיה לעומת זה.

מדרש רבה, פרשת עקב סוף פרשה ג

...אמר לו משה להקבי"ה בשעה שבאו לידי אותו מעשה (העגל), אמר לו, אי אתה יודע מאיזה מקום הוצאת אותם, ממצרים ממקום עבודת כוכבים. אמר לו הקבי"ה, ומה אתה מבקש שאתרצה להם? ... משה חיך: כשם שנתת את נפשך עליהם בעולם הזה, כך לעתיד לבא כשאביא להם את אליהו הנביא, שניכם באים כאחת... "הנה אנכי שולח לך את אליהו הנביא (מלאכי ג, כג)...

אולם הצירוף הזה דווקא אומר דרשני, באשר אליהו שונה ממשו רבינו, בזה שמשו הוא הסניגור ואילו אליהו הוא הקטיגור:

מכילתא דר"י, מסכתא דפסחא, פתיחה פרשת בא

...נמצאת אתה אומר: שלושה נביאים הם, אחד תבע כבוד האב וכבוד הבן, ואחד תבע את כבוד האב ולא כבוד הבן, ואחד תבע כבוד הבן ולא כבוד האב. ירמיה תבע כבוד האב וכבוד הבן. שנאמר (איכה ג', מב) "נחנו פשענו ומרינו, אתה לא סלחת", לכך נכפלה נבואתו, שנאמר (ירמיה ל"ו, לב): "ועוד נוסף עליהם דברים (רבים כהמה)". אליהו תבע כבוד האב ולא כבוד הבן, שנאמר (מלכים א', י"ט, יד): "ויאמר קנא קנאתי לה' אלקי צבאות (כי עזבו בריתך בני ישראל)". ומה נאמר? (שם שם פסוק טו) "ויאמר ה' אליו, לך שוב לדרכך מדברה דמשק, ובאת ומשחת את חזאל למלך על ארם. (טז) ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך על ישראל, ואת אלישע בן שפט מאבל מחולה תמשח לנביא תחתיך". מה תלמוד לומר "לנביא תחתיך"? אלא שאי אפשרי בנבואתך! יונה תבע כבוד הבן ולא כבוד האב, שנאמר (יונה ג', א): "וייה דבר ה' אל יונה שנית לאמור" - שנית נדבר עמו, לא שלישית.

ואמנם תהום פעורה בין נבואת משה שאינה מוחלפת ובין נבואת אליהו ש"אי אפשרי בנבואתך"! והנה דווקא הוא, אליהו, נבחר להיות המבשר של המשיח, הגואל האחרון, במקביל למשה שהיה הגואל הראשון - קנאות ("קנאי בן קנאיי") מול רחמים. ועוד יותר קשה, דווקא מידתו של משה היא זו של דין ולא של רחמים! וכך מביא רבינו בחיי את דברי חז"ל במדרש (תנחומא ומדרש רבה) בו השוו את משה אל אחיו אהרן.

רבינו בחיי שמות ד', כז ד"ה ויפגשו בהר האלקים וישק לו

אמרו במדרש זהו שאמר הכתוב (שיר השירים ח', א): "מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי, אמצעך בחוץ אשקך". וכתוב (תהלים פ"ה, יא): "חסד ואמת נפגשו, צדק ושלוש נשקו", "חסד" - זה אהרן, שנאמר (דברים ל"ג, ח): "תומיך ואוריך לאיש חסידך", "ואמת" - זה משה, שנאמר (במדבר י"ב, ז): "בכל ביתי נאמן הוא". "צדק" - זה משה, שנאמר (דברים ל"ג, כא): "צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל", ו"שלוש" - זה אהרן, שנאמר (מלאכי ב', ז): "בשלוש ובמישור הלך אתי".

הרי שאין סתירה בין מידת הצדק ומידת האמת מחד גיסא, ובין בקשה לחסד מאידך גיסא. במהלך ההיסטוריה של כלל ישראל, גם איש הצדק יכול לבקש למען שלימות ("שלוש") כלל ישראל, בידעו ובהודיעו להשייט את הרקע

הפלילי של האומה אשר עוצבה דמותה כאומה בטומאת מצרים. בשלב ראשוני זה של האומה אין מקום לתפיסה המקסימליסטית ("קנא קנאתי") המיוצגת על ידי אליהו - הוא פנחס. אבל, לעתיד לבא, כאשר "מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים", אז-ודווקא אז- יהיה מקום לתפיסה המיוצגת על ידי אליהו. אז ישתחרר עם ישראל מהשפעת מצרים, אז יקבל מחדש את תורת ה' בלי כל סיכון להידרדר מחדש לחטא העגל.

ובעוד חז"ל ערכו השוואה בין סוג ההתייחסות של משה ושל אליהו לחטאי בני ישראל, ואילו רבינו עובדיה ספורנו הסתפק בדבר מדרגת נבואת אליהו לזו של משה [לפחות חד-פעמית], הרי חז"ל הם אשר השוו במפורש את נבואת בלעם לזו של משה [יבישראל לא קם אבל באומות העולם קם]. תחילה נשים את פעמינו אל מאמר חז"ל ידוע ותמוה גם יחד.

בבא בתרא יד, ע"ב

"ומי כתבן? משה כתב ספרו ופרשת בלעם ואיוב".

ואמנם ניחא שחז"ל ציינו לנו את מחברו של ספר איוב. זהו ספר בין הכתובים, וכתבתו על ידי אדון הנביאים אינה מהווה כל בעיה. נשים לב לכך שלא מצינו דעה כל שהיא על כתיבת דברי נבואה על ידי משרע"ה, באשר הוא בעל כתיבת חמשה חומשי תורה "מפיו של הקב"ה לאזנו של משה", באספקלריה מאירה, ולכן אין לו עסק בכל נבואה אחרת במדרגה אחרת (כוח המדמה וכדו').

אבל קשה להבין מה ביקשו חז"ל לומר לנו בזה שמשה כתב (מפיו של הקב"ה לאזנו) "פרשת בלעם"? וכי ציינו חז"ל שמשה כתב חלומותיו של יוסף וחלומותיו של פרעה מלך מצרים? וכי היה עולה על הדעת שלא כתב את הדיאלוג בין פרעה ובין יעקב, כאשר יוסף הצדיק הביאו לארמון המלוכה? מה ביקשו אפוא, לומר שכתב את פרשת בלעם - ומעניין לעניין ובאותו עניין: האם כוונתם ב"ספרו" היא לחמשה חומשי תורה, או שמא לחומש דברים בלבד? [וכבר האיר הגאון רמ"ש הכהן, ב"משך חכמה", שכל אימת שכתוב בני"ך: "ככתוב בספר תורת משה", הכוונה לחומש דברים, וזאת לעומת "זכרו תורת משה עבדי" (בלי "ספרי"), שם הכוונה לחמשה חומשי תורה].

נעקוב עתה אחרי דברי הספורנו בפירושו לסוגיית נבואת משה, עקב טענת מרים ואהרן ("ותדבר").

במדבר י"ב, ו ד"ה אם יהיה נביאכם

אם היה משה נביא באותה המדרגה שחשבתם [פירוש "נביאכם" (הרי משה אינו הנביא שלהם)] הוא נביא על פי הבנתכם [באמרכם (פסוק ב)]: "הלא גם בנו דבר ה'?"

[ובביטוי "בנו דברי" ולא "אלינו דברי" אנו שומעים קריאת תיגור על "פה אל פה אדבר בו" (ולא אליו). ביטוי זה מעורר קשר עם דברי חז"ל שהקבי"ה דבר מתוך גרונו של משה].

ד"ה ה' במראה אליו אתודע

[רבינו מחבר "ה"י" אל "במראה", ולא אל "נביאכם", כשיטת רש"י, ולא כשיטת ראבי"ע ורמב"ן הרואים בפסוקנו מקרא קצר, כלומר: "אם יהיה נביאכם (נביא) ה"י" לא הייתי נודע לו ["אשר ידעו ה"י"] ונגלה אליו בזה [כלומר בשם הויה. כלומר, במקרה והנבואה היתה נובעת ממדרגת שם ה' (ולא אלקים), היתה מגיעה אל מקבל הנבואה, הנביא] אלא במראה, לשון נקיבה, [שהיא חלשה - יתשש כוחו של משה כנקיבה] ולא בהק"ץ.

[רמב"ם מורה נבוכים חלק שני פרק מה: המעלה השביעית, שיראה בחלום של נבואה כאילו הוא יתעלה מדבר עמו, כמאמר ישעיהו "ואראה את ה"י, וכדברי מיכיהו בן ימלא "ראיתי את ה"י. וכן במורה חלק א' פרק ד: דע כי כל ראייה והביט וחזייה, שלושת לשונות הללו נאמרים על ראיית העין, והושאלו שלושתן להשגת השכל... ועל פי השאלה זו הוא כל לשון ראייה האמורה בה' יתעלה, כגון אמרו "ראיתי את ה"י.

וכן ברמב"ם הלכות יסודי התורה ז, ב: הנביאים - מעלות מעלות הם, כמו שיש בחכמה חכם גדול מחבירו, כך בנבואה נביא גדול מנביא, וכולם אין רואים מראה הנבואה אלא בחלום בחזיון לילה, או ביום אחר שתפול עליהם תרדמה, כמו שנאמר "במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו". וכולם כשמתנבאים, אבריהם מזדעזעים ורוח הגוף כושל ועשתונותיהם מתטרפות, ותישאר הדעת פנויה להבין מה שתראה, כמו שנאמר באברהם (בראשית ט"ו, יב): "והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו", וכמו שנאמר בדניאל (י, ח): "והוודי נפתח עלי למשחית ולא עצרתי כח".

כמו שהיה הענין בישיעיהו באמרו (ו', א): "ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא", וכן במיכיהו (מלכים א', כ"ט, כט): "ראיתי את ה' יושב על כסאו". וכן זה במראה הנבואה בלי ספק, לא בהק"ץ. וגם בלעם, אף על פי שהיה הדבור אליו בהק"ץ [במדבר כ"ד, ד "נופל וגלוי עיניים"] לא היה לו בשם המיוחד, כאשר חשב הוא באמרו (שם כ"ג, ג) "אולי יקרה ה' לקראתי". כי זה אמנם לא עלה בידו [ואם כי היה במצב של "גלוי עיניים", כלומר בהק"ץ ומשתמש בחושי, בכל זאת היתה עצמת מקור הנבואה לא מהשם הויה] אבל נאמר בו (שם פסוק ד) "ויקר אלקים אל בלעם". [הרי לפנינו שני יסטים של שני דינים! (א) בהק"ץ - בחלום הנבואה. (ב) מאת ה' - מאת האלקים].

שם פסוק ז' ד"ה לא כן עבדי משה

שהדיבור עמו בשם המיוחד הוא בהק"ץ (דהיינו תרתי לטיבותא) וזה באר באמרו [עתה מונה רבינו (בעקבות הכתוב) אחת לאחת את מעלותיה של נבואת משה מעל כל

נבואה אחרת, וכן את מעלות משה הנביא מעל כל נביא אחר. כלומר, ההבדלים הם גם בגברא וגם בחפצא של הנבואה, דהיינו גם אצל מקבל הנבואה וגם אצל מקור הנבואה.

שם פסוק ח ד"ה פה אל פה אדבר בו

שהנבואה אליו הוא בלתי תרדמת חושיו [שלא כאלה המפרשים כי הכונה לנבואה שלא באמצעות מלאך].

שם ד"ה ומראה

לשון זכר (לעומת מראה באל"ף קמוצה), הנקרא "אספקלריה המאירה" אצל רז"ל [כפי שביארנו לעיל בהרחבה בעקבות חז"ל ביבמות מט, ב והיא המעלה השניה אצל משה רבינו כנביא המקבל נבואה].

שם ד"ה ולא בחידות

דבור מבואר בלי חידה (היא המעלה השלישית אצל משה רבינו). לא כענין בזכריה וזולתו שראה חידות ומשלים, ואמר לו המלאך (זכריה ד', ה): "הלוא ידעת מה המה אלה, ואמר, לא אדוני", והמלאך פירש לו את המשל [כך ססדר מסירת נבואה אצל שאר הנביאים הוא: ה' אל המלאך והמלאך אל הנביא. בעקבות זאת פירשו הרס"ג ואברהם בן הרמב"ם את הכתוב "ראה נתתיך אלהים לפרעה" (דהיינו מלאך מטעם ה' הממונה עליו), "ואהרן אחיך יהיה נביאך", כפשוטו, דהיינו הנביא, אשר יקבל את הנבואה מאת ה' באמצעות המלאך הוא "אלהים", הוא משה. וכן מצינו "וישלח מלאך (= משה) ויוציאנו ממצרים".

ומהם היו (במדרגה גבוהה יותר) שראו את המשלים (במראה הנבואה, ולא בהקיץ) והבינו אותם [בלי שהיה צריך לפרש להם את חזון הנבואה], כענין (ירמיהו א', יב): "היטבת לראות", וכענין בלעם באמרו (במדבר כ"ג, ז): "וישא משלוי". כי בתחילה הגיד המשל שראה [בהיותו בהקיץ ומשתמש בחושיו ללא דיבור של מלאך] ואחר כך ביאר אותו.

[כי הוא הרואה את המשל בהקיץ (והתורה לא מסרה לנו את תוכן וצורת המשל) ובכוחות עצמו תרגם אותו אל שפת הנבואה. זהו לשון "וישא משלוי", כלומר, ראה את המשל, "ויאמר" - תרגם אותה אל הנמשל. הרי לפנינו שלוש דרגות בקבלת נבואה מתחת לדרגת משה רבינו: (א) משל וחידה המתפרש על ידי המלאך (ב) משל וחידה המתפרש על ידי הנביא עצמו (ג) משל וחידה בהקיץ ולא בחלום. וכל אלה שונים מנבואת משה רבינו, שאצלו אין משל וחידה כלל וכלל. ועתה מבאר הספורנו עוד הבדל בין נבואת משה ואפילו מנבואת בלעם].

שם, שם ותמונת ה' יביט

וכל זה הוא משיג עם ההגלות אליו בשם המיוחד [אמנם גם משה וגם בלעם התנבאו בהקיץ, אבל ההתגלות אליהם היתה בעצמות שונות ("שמות" שונים משמותיו של הקב"ה)]. לא כבלעם שעם זה (כלומר, מלבד זה) שלא השיג אלא דרך משל, היתה השגתו בשם "אלהים" בלבד, לא בשם המיוחד [לפי זה, מאמר הז"ל בספרי על יסוד "לא קם נביא עוד בישראל כמשה" - 'אבל באומות העולם קם, מתיחס אך ורק לאותה נקודה של נבואה בהקיץ, שלדעת רבינו מצוינת על ידי "פנים אל פנים" (שם בסוף חומש דברים) או "פה אל פה" בסוגיתנו כאן בחומש במדבר, ולא לשאר התכונות המצויות כאן במדבר, שהן ייחודיות למשה, לעומת כל שאר הנביאים, כולל בלעם הקוסם].

ובזה אנו שבים לפרש את דברי הגמרא (בבא בתרא יד, ע"ב) שמשה כתב את ספרו ואת פרשת בלעם. ברור שלא הייתה כל סברה לומר שהשיחות של יעקב, פרעה, יוסף, אחיו ועוד הועתקו על ידי משה רבינו בצורה סטנוגרפית. הטקסט של שיחות אלה הוכתב 'מפיו של הקב"ה לאזנו של משה, כאשר הטקסט נלמד בשבעים הפנים של תורה, וכאשר כל פן ופן מלמד היבט אחר בתוך האמת הטוטאלית של הכתוב. כאן, בנבואות בלעם, ודוקא כאן, היה עולה על דעתנו שמשה העתיק את הנבואות כפי שנוסחו על ידי בלעם, וזאת משום שבלעם קיבל את הנבואות בדרגת פנים בפנים כאשר הוא משתמש בחושי.

לכן קמ"ל הגמרא בבבא בתרא, שאינה דומה נבואה בהקיץ של בלעם כנבואה בהקיץ של משה [על פי כל האבחנות שהספורנו פרש לפנינו בעקבות הפסוקים המפורשים במדבר], ולכן גם נבואות אלה הגיעו לידי כתיבה על ידי משה רבינו כמו שאר ההכתבה של טקסט התורה מאת ה' אליו. ושמא אפשר לפרש שימשה כתב ספרו, הכוונה לחומש דברים, שדווקא בחומש זה היה למשה רבינו חלק בעצם כתיבתו. ועיין בזה בהרחבה בספרנו "לפשוטו של מקרא" מדור א, פרק 5, (ג), כי אכמ"ל בזה.